

TRES NOTES HISTÒRIQUES SOBRE LA COSTA DE JESÚS (EIVISSA)

Maurici CUESTA I LABÈRNIA

ELS ESTUDIS DE TOPONÍMIA COSTANERA A EIVISSA. UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ

El mes de març de 1998 havia de preparar la informació corresponent a una de les sortides d'un dels grups que organitza excursions a Eivissa. Havíem decidit d'oferir un itinerari que anàs, d'anada, des de l'església de Jesús a s'Estanyol, passant pel litoral. Buscant material que em pogués servir d'ajut per a redactar la informació corresponent, em vaig trobar que no existia cap obra monogràfica sobre toponímia de la parròquia de Jesús ni sobre la seua costa. Per tant, vaig haver de recórrer a fer una síntesi de les fonts històriques que en parlen, parcialment, d'aquesta part de l'illa d'Eivissa. La seua anàlisi i exposició serà l'objectiu d'aquesta comunicació.

Darrerament, respecte a la toponímia pitiüsa, s'està avançant molt en el coneixement que tenim del seu estat actual, evolució històrica i interpretacions etimològiques. Òbviament, aquella part d'una illa que pot contenir un major nombre de topònims és el seu litoral i, per tant, molts d'esforços han anat en la direcció de fixar els seus noms. Bona part dels estudis que se n'ocupen són obres monogràfiques i, d'altres, són petites reflexions en format d'article. De les monografies cal destacar les obres de Joan Marí Cardona i d'Enric Ribes i Marí. Pel que fa als articles hom pot ressenyar, per exemple, l'estudiós mallorquí Cosme Aguiló. A més, cal remarcar que, afortunadament, van sortint reculls bibliogràfics sobre toponímia, com és el cas del llibre d'Antoni Ordinas Garau, que recull bona part de les obres bibliogràfiques toponímiques amb referència a Eivissa i Formentera. Els resultats de les obres monogràfiques ens aporten una gran exhaustivitat en el coneixement de la toponímia litoral dels municipis de Sant Antoni de Portmany i de Sant Joan de Labritja. A més a més, Enric Ribes i Marí té en els darrers estadis de redacció un recull d'aquest tipus de topònims del municipi d'Eivissa. Però, és clar, ens queden zones fosques de l'illa pel que fa a reculls generals, dels quals només tenim observacions parcials i molt concretes. Es tracta dels municipis de Sant Josep de sa Talaia i de Santa Eulària des Riu. Esperem que, abans no sigui massa tard per poder contactar amb informadors coneixedors del seu entorn i abans que l'evolució sociolingüística d'aquesta illa no es mostri tan implacable com ho fa ara, un dia puguem tenir a l'abast una visió completa de la toponímia litoral de l'illa d'Eivissa. El que present no és més que una petita aportació al coneixement toponímic, com també històric i geogràfic, que feren tres visitants d'Eivissa en

els segles XVIII i XIX (el pare Gaietà de Mallorca, el bisbe Abad y Lasierra i l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria), d'un dels espais menys estudiats: la costa de la parròquia de Jesús, situada al municipi de Santa Eulària des Riu.

LA DESCRIPCIÓ DE LA COSTA DE JESÚS DEL PARE GAJETÀ DE MALLORCA, EL 1751

El caputxí mallorquí Antoni Deià Tortella, més conegut com el pare Gaietà de Mallorca, ens deixà una molt extensa i valuosa obra a mitjans del segle de la Il·lustració. Les seues reflexions estan compilades en un llibre rigorós en les seues anotacions.

La descripció del tram litoral eivissenc que ens ocupa s'inicia després de descriure el port de la ciutat d'Eivissa. Ens introdueix situant-nos territorialment:

“... començámos ya à demarcar por partes las costas del territorio del que llaman Quarton del llano de la Villa, y quebrámos el hilo en la punta *de los Andreus*; prosiguiendo pues el viage por la misma Costa, se encuentran las Calas *Roxa* y la de *Murta*; la primera llamada así, por ser del mismo color de la tierra, y la segunda por la abundancia de Arrayanes que produce...”

Com podem observar, comença el seu itinerari descriptiu a partir de la punta des Andreus, passant-se per alt la platja de Talamanca, a partir de la qual la costa de llevant de l'illa comença a adoptar la fesomia d'un litoral alt i abrupte, on es troben tallserrats d'uns 50 metres d'altura, combinats amb minses cales d'escassa entrada, en el fons de les quals es disposen estretes platgetes de còdols. El pare Gaietà de Mallorca ja ens dóna més informació que no és pas només toponímic, i ens ofereix hipòtesis interpretatives de l'etimologia dels noms recollits és una de cromàtica una i altra de la predominància d'una espècie vegetal. A més, ens diu que són dos bons desembarcadors a excepció feta dels vents de llevant (“Levante”) i de xaloc (“Xaloque”). Poc després, segueix parlant-nos de:

“... Siguese la *agua dulce*, por la que mana el sitio, aunque en pequeña cantidad...”

Denotam que acaba de cometre la seua primera equivocació. Si seguim la costa que va des del port d'Eivissa cap al llevant i gregal, ens trobam abans s'Aigua Dolça (on, efectivament, a poca distància de la mar existeix un pou esfondrat actualment) que la cala Roja i la cala Murta. Acaba d'intercanviar la localització dels topònims referits. De passada, s'ha oblidat d'esmentar, potser voluntàriament, el cap Martinet (o la punta des Martinet), on es disposen una sèrie de tallserrats en els quals destaquen en les seues cares externes una profusió d'anticlinals. Dóna una altra gran passa en el terreny i passa a descriure:

“... El *Estañol* es una playa al proposito para qualquier desembarco, si no lo impiden el Levante , y el Xaloque. La marea procedida de estos vientos suele enturbiar la agua de una fuente que alli se encuentra, pero cavando en la arena se halla agua muy dulce...”

Ha deixat sense esmentar tot el tram costaner que va de la cala Murta a s'Estanyol. A partir d'aquest punt sembla que es mostra més rigorós. Això es podria deure al major nombre de topònims que devien conèixer els informadors eivissencs que, segurament, el devien acompanyar en el seu viatge, o bé, a un menor nombre de noms de lloc existents entre cala Murta i s'Estanyol, un tram costaner pràcticament sense recers i que constitueix la façana marítima del puig d'en Celleres, que forma part amb la serra Verda, la serra d'en Balansat i el puig des Guixar del mateix massís que se situa entre el pla de Vila i les àrees més properes a cala Llonga. Es deixa de banda els illots que se situen al davant d'aquesta costa: els Lladons, o els illots d'en Lladó. Després de s'Estanyol ens parla de:

“Siguense las Covasas... es facil el desembarco por sus lados, que son el Estañol y Cala Estañol. ... La Cala de *Espart*, denominación que toma de algunos atochares que allí se crian, ...”

Ens ha introduït el topònim de ses Covasses. La calonada de s'Estanyol es tanca a gregal i a llevant per una punta. Hom sol situar la punta de sa Calç en aquest indret, però aquesta es tractaria d'una prolongació costanera més enllà de ses Covasses, sent la punta que tanca s'Estanyol, la punta de s'Estanyol. A partir d'aquests accidents costaners, ens parlarà de cala Olivera, cala Quifeu (?) i el Colomer (?), on ens diu que s'acaben les costes del quartó de Vila i passa a donar informació sobre l'església de Jesús.

LA DESCRIPCIÓN DE LA COSTA DE JESÚS DEL BISBE ABAD Y LASIERRA, EL 1784 O EL 1785

Per a aquesta ocasió no ha calgut anar a parar a les fonts més directes, atès que Ernesto Zaragoza Pascual tragué a la llum uns documents inèdits del benedictí Agustín Íñigo Abad y Lasierra, el primer bisbe d'Eivissa, càrrec que desenvolupà del 1783 al 1787, encara que no s'incorporà a la seua diòcesi fins al 1784. Dels quatre documents que transcriu Zaragoza, ens interessa el tercer, que Abad y Lasierra anomena “Descripción geographica de Yviza”. Un cop ens ha presentat el port de la ciutat d'Eivissa, comença una breu descripció del territori objectiu d'aquesta comunicació:

“Siguiendo la costa azia el Noroeste se halla una cala que los naturales llaman Cala Avixa; pueden abrigarse en ella los barcos pequeños, como galeotillas y laúdes, pero no con el viento al Sud, Sud-Este y Lebante.”

L'autor ha irromput situant-nos en un punt que desconec, sense fer esment a nombrosos punts del litoral. Prossegueix amb:

“El Estañol, otra de las calas de dicha costa es una playa en donde pueden desembarcar en pequeños; ay una fuente que da buena agua, aunque a veces está cubierta de brosas y guixarros; no està segura con los vientos al Sud, Sud-Oeste y Lebante”.

Fixi's que coincideix amb el pare Gaietà de Mallorca en l'esment dels recursos aqüífers de la zona al voltant de s'Estanyol. Cal ressenyar que l'origen del topònim d'aquesta platja i cala vendria de la bassa d'aigua que es formava a la rereplatja, l'espai que ara s'empra com a aparcament de vehicles, aigua que provendria de les avingudes del curs que hi desemboca: el torrent de sa Font. El topònim d'aquest curs irregular d'aigua ja ens dóna indicis per a trobar lògica tanta referència a l'accessibilitat al tan preciat recurs hídric.

Una altra breu descripció continua l'anterior:

“Cala Olivera es lugar en el que pueden desembarcar y recalar algunos pequeños buques...”

Un altre tret que trobam en comú en les descripcions dels dos religiosos que passaren un temps a Eivissa són les constants referències pel que respecte a les condicions per a la navegació i el resguard que ofereixen aquests accidents costaners apuntats. Després de descriure breument cala d'Olivera, Abad y Lasierra salta cap a cala Llonga. Com podem comprovar, Abad y Lasierra ha deixat de banda molts indrets de l'àrea, com els Lladons o la punta de s'Estanyol, per exemple.

La descripció de la costa de Jesús de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, el 1867.

Aquest apassionat personatge austríac ens ha deixat unes obres d'incalculable vàlua. El jove, quan visità per primer cop les Illes Balears, aristòcrat familiar de l'emperador Francesc

Josep I d'Àustria i Hongria, ha estat una de les plomes que més dades ens ha deixat de la societat pitüusa i balear del segle passat. Per a aquesta ocasió, he pres el volum segon de *Die Balearen in wort und bild Geschildert*, un dels dos que conformen *Las Antiguas Pityusas*. Idò, en el volum mencionat, ens relata sis sortides que realitzà per poder observar i conèixer Eivissa i Formentera. Una d'elles és l'anomenada "Excursión a Santa Eulalia y San Vicente Ferrer". Comença introduint-nos en un itinerari de Vila a Jesús, i ens parla d'un dels torrents que s'hi troben:

"... El otro se pasa por un pequeño puente, é inmediatamente después, aparece al pie de una colina llamada *Puig den Sellerás* y que en el pasado figura con el nombre de *montaña del pozo de Morató*, la blanca iglesia de Nuestra Señora de Jesús, ...".

Ens situa un dels puigs de l'àrea: el d'en Celleres, que, junt al d'en Manyà, són els més propers al cap Martinet.

Un altre dels itineraris relatats per l'arxiduc és el que anomena "Navegación al rededor de la isla". En ell, descriurà la costa en un sentit oposat al dels seus dos antecessors. Poc després de presentar-nos l'illa de Tagomago, ens diu:

"Desde la punta situada delante de *Tagomago*, se prolonga la costa en línea recta de NO. á SE. hasta el *Cabo de Martinet*, que ya no dista mucho del puerto de la ciudad de Ibiza, ...".

Més endavant, és el primer dels relators citats que ens menciona algun illot, a més d'aportar una altra novetat:

"... se distingue el *Escollo pequeño* (v. *Escuy petit*) del *Estañol*, muy inmediato a la costa, donde las rocas que la constituyen ofrecen derrumbaderos casi verticales y en ellos algunas cuevas algo notables. La mayor de estas llamada *Cueva* (v. *Cova*) de *Cala Espart*, por hallarse en la vecindad de una diminuta cala del mismo nombre... Algo más allá se ve otro escollo denominado *Escuy Gran* (ó sea *Escollo Grande*) del *Estañol*. A este y al anteriormente nombrado, se les da también vulgarmente la denominación común de *Los Lladós*".

Efectivament, és el primer en esmentar-nos els Lladons i en donar-nos rastres de les nombroses coves que conté l'àrea estudiada. D'antuvi tenim evidències de l'existència de coves en aquesta àrea (la cova Xives, la cova des Regals, ses Covasses, la cova de cala d'Espart, etc.). Aquests elements del relleu denoten una activitat metamòrfica aguda en aquest litoral. Així ho evidencia una esponerosa creca, un clivell, d'uns 500 metres de llargària i d'unes desenes de metres de profunditat, paral·lela a la costa a uns 100 metres d'altura, que, amb el pas del temps geològic acabarà per desprendir-se i caure a la mar, com ja ho han fet les restes immediates a l'actual línia de costa.

No ens parla de s'Estanyol i passa a relatar-nos la visió que se situa davant d'ell:

"Pasados estos escollos se descubren al fin la ciudad de Ibiza..., el poco saliente *Cabo Negrete* y el negruzco *Cabo de Martinet* que avanza hasta largo trecho en el mar. Las vertientes de este cabo aparecen muy estratificadas, ... Hay en él algunas cuevas, una de las cuales la llamada de *Martinet*, ... La costa, que es por allí de roca viva, forma aun algunos cabos, como la *Punta de los Andreus*, luego la de *Cala Roja* y finalmente otras tres pequeñas á que se dá, según entendí, el nombre de *Los Frailes* (v. *Frares*) de *Martinet*; y continuándose así, despliégase por último ante la vista, la anchurosa ensenada de *Talamanca*, ...".

Ens ha tornat a fer referència a les coves existents a la zona. Ha estat, aixímateix, el primer en parlar-nos de les condicions geològiques dels entorns del cap Martinet. Reprèn, alhora, la menció a cala Roja i introdueix, per primer cop, Talamanca.

A tall de conclusió, podem dir el següent:

1. Les descripcions citades són de naturalesa ben diferent i cap d'elles és exhaustiva.
2. Alguns topònims apareixen en totes elles, com és el cas de s'Estanyol.
3. El tram costaner que transcorre entre cala Murta i s'Estanyol no mereix cap atenció per part dels autors setcentistes i vuitcentistes. Tan sols i, ocasionalment, es mencionen els illots que queden al davant de la línia de costa.
4. Els aspectes lingüístics i de grafia pel que fa al recull dels topònims es troben reflectits en la taula que es troba més endavant.

RELACIÓ DELS TOPÒNIMS CITATS PELS TRES AUTORS I ELS SEUS PARAL·LELISMES ACTUALS

Topònim	Grafia recollida	Autor
Talamanca	<i>Talamanca</i>	ALS
punta des Andreus	<i>punta de los Andreus</i> <i>Punta de los Andreus</i>	PGM ALS
cap Martinet o punta des Martinet	Cabo de Martinet	ALS
cova Martinet o des Martinet	cueva de <i>Martinet</i>	ALS
els Frares	<i>Los Frailes (v. Frases) de Martinet</i>	ALS
s'Aigua Dolça	agua dulce	PGM
cala Roja	<i>Cala Roxa</i> <i>Cala Roja</i>	PGM ALS
cala Murta	<i>Cala Murta</i>	PGM
?	Cala Avixa	BAL
cap Negret	<i>Cabo Negrete</i>	ALS
puig d'en Celleres	<i>Puig den Sellerás</i>	ALS
s'Escull Petit de s'Estanyol	<i>Escollo pequeño (v. Escuy petit) del Estañol</i>	ALS
s'Escull Gran de s'Estanyol	<i>Escuy Gran (ó sea Escollo Grande) del Estañol</i>	ALS
els Lladons, o els illots d'en Lladó	Los Lladós	ALS
s'Estanyol	Estañol	PGM
	Cala Estañol	PGM
	El Estañol	BAL
ses Covasses	las Covasas	PGM
cala d'Espart	Cala de <i>Espart</i>	PGM
cova de cala Espart	<i>Cueva (v. Cova) de Cala Espart</i>	ALS
cala d'Olivera	Cala Olivera	BAL

Llegenda:

PGM: pare Gaietà de Mallorca

BAL: bisbe Abad y Lasierra

ALS: arxiduc Lluís Salvador

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, C. (1989a). “Mostra toponímica del litoral de les Pitiüses (I)”. *El Mirall*, 25, 20-25.
- (1989b): “Mostra toponímica del litoral de les Pitiüses (i II)”. *El Mirall*, 26, 26-30.
- ARXIDUC LLUÍS SALVADOR D’ÀUSTRIA (1890): *Las Antiguas Pityusas*. Palma: Diario de Ibiza [*Las Baleares*, II] 301-302, 366-367.
- GAJETÀ DE MALLORCA, PARE [DEIÀ TORTELLA, A.] (1751): *Reales Ordenaciones de la Isla y Real Fuerza de Iviça que saca a la luz su muy ilustre Ayuntamiento, y dedica al rey Nuestro Señor Don Fernando el Sexto. Con un propileo, que es Resumpta Historica, Corographica, y Coronologica de las mismas islas*. Palma: Impremta de Miquel Cerdà, y Antich, Impressor delante la Carçel del Rey, XXIV-XXV.
- MARÍ CARDONA, J. (1984): *Balansat*. Eivissa: Institut d’Estudis Eivissencs [Illes Pitiüses, IV] 559 p.
- (1985): *Santa Maria d’Eivissa*. Eivissa: Institut d’Estudis Eivissencs [Illes Pitiüses, V] 375 p.
- (1990): *Portmany*. Eivissa: Institut d’Estudis Eivissencs [Illes Pitiüses, VI] 465 p.
- ORDINAS GARAU, A. (1998): *Cartografia i toponímia*. Palma: Govern Balear. Conselleria d’Educació, Cultura i Esports [Ciències Socials a les Illes Balears. Bibliografia bàsica, 1] 139 p.
- RIBES I MARÍ, E. (1992): *Noms de lloc. Toponímia de les Pitiüses*. Eivissa: Can Sifre [Arxipèlag, 2]
- (1993): *La toponímia de la costa de Sant Joan de Labritja*. Eivissa: Can Sifre.
- (1995): *La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany*. Palma: Institut d’Estudis Balearics.
- ZARAGOZA PASCUAL, E. (1984): “Documentos inéditos del obispo Abad y Lasierra sobre Ibiza y Formentera”. A *Estudis Baleàrics*, any IV, 15, p.88-103.